

СЛАВЯНСКИТЕ КОМИТЕТИ, РУСКАТА ПОЛИТИКА И БЪЛГАРИЯ ПРЕЗ ВТОРАТА ПОЛОВИНА НА XIX ВЕК

Андрей Андреев

Поражението на Русия в Кримската война я лишава за около две десетилетия от активна балканска политика. Клаузите на Парижкия мирен договор (1856) дават големи възможности на западноевропейските държави за завоюване позиции на Балканите в ущърб на Русия. Последната не желае да се откаже от региона, считан от Санкт Петербург за традиционна руска сфера на влияние. В сложната международна обстановка правителството търси нови механизми за противопоставяне на Запада. Последното е една от най-важните задачи на сформирания след войната Славянски комитет със седалище Москва (1857–58). В следващите години такива общества се появяват в Санкт Петербург през 1867 г., в Киев – 1869 г., в Одеса – 1870 г., в Казан, като отдел на Московския комитет – 1877 г. Славянските комитети далеч не изчерпват славянската идея, а представляват едно от различните ѝ проявления. Тези организации са популярни у нас поради тяхната позиция и активна политика във възрожденска и следосвободенска България.

Славянофилите играят двойка роля в българската история. Преди 1878 г. техните интереси съвпадат с тези на българското общество. За този период комитетите се ангажират с пропаганда на православно-славянската идея, подпомагат учебното дело, дават възможност на много българи да получат образование в руски учебни заведения, подкрепят българската позиция в спора с Цариградската патриаршия, информират руското общество за жертвите през Априлското въстание и т.н. Славянофилите считат, че така подкрепят и развиват славянското движение. Водени от същата идея, комитетите играят доста по-различна роля през последната четвърт на XIX в. Те са последователни противници на Съединението, на княз Александър Батенберг, Стефан Стамболов, княз Фердинанд и водят политика за дестабилизация на България с всякакви средства. Тази промяна е свързана с разбирането

за интересите на славянството и на Русия в частност. Необходимо е да се отчита, че за славянофилските дейци тези интереси се припокриват. Славянските комитети са призвани да провеждат руската външна политика. В някои случаи те отстояват позиция различна от официалната, но това не е отклонение от първоначалния замисъл при създаването им – утвърждаване на руското влияние на Балканския полуостров и в Австро-Унгария, и противопоставяне на западните велики сили.

Темата за славянофилските организации присъства в трудовете на редица български и руски историци. Някои от тях изследват цялостното развитие на комитетите до 1876 г., или до 1878 г. Други съсредоточават изследванията си върху политиката им по важни събития в българската история – например Априлското въстание и годините след него до Освободителната война. В изследванията за България и славянофилите след 1878 г. се акцентира върху външната политика на Русия. Проблемът с руската намеса при отстраняването на княз Александър Батенберг и организирането на русофилските бунтове в дунавските гарнизони е широко коментиран в българската историческа наука¹.

Настоящата работа си поставя за цел да внесе нови щрихи в изясняването на коренните разлики в отношението на славянските комитети към България преди и след 1878 г. Славянофилите не само следват официалната държавна политика, но в известна степен те дори могат и да я формират, тъй като техни лидери заемат ключови позиции в редица руски правителства. Подбраните примери показват полусите в позицията на славянофилските организации. Цитирани са документи от архива на Московското славянско благотворително общество и от личния архив на граф Н. П. Игнатиев.

Първ от славянските комитети е създаден Московският. Той започва работа в края на 1857 г., а получава официално утвърждаване от държавата на 26. януари 1858 г. При създаването на комитета важна роля играят редица българи – дейците от Одеското българско настоятелство и Найден Геров. Някои автори разглеждат създаването на славянското общество в Москва като инициатива на българската емиграция. На преден план се извежда фигурата на Н. Геров, като човек стремящ се да създаде организация подкрепяща българите, и която може да обедини всички емигрантски организации. Наистина Н. Геров

търси в Русия съмишленици за каузата на българското църковно движение. Одеското настоятелство и Добродетелна дружина желаят да засилят контактите си с Русия (политически, икономически и културни), виждайки в нея естествен съюзник. Кореспонденцията на Н. Геров и на водачите на Одеското българско настоятелство с руски държавни дейци показва определен замисъл за развитие на търговията с Русия, разпространение на църковна и учебна литература, търсене на благоприятна позиция по българо-гръцкия църковен спор. Трябва да се отчита обстоятелството, че Найдено Геров, безспорно българин и патриот, все пак е руски поданик, а от 1857 г. и руски чиновник – вице-консул в Пловдив. В дейността си 1856–1857 г., той използва последното обстоятелство за да работи за българската кауза, но в руските политически среди е приеман повече като държавен служител. Освен това, едва ли е възможно емигрантски организации да са в състояние да създадат мощно движение, което да играе важна роля в руската политика в следващите десетилетия. Българи наистина вземат участие и в началния етап на сформиранието на Московския комитет, и в по-нататъшната му работа, както и в славянските общества в Киев и Одеса, но няма техни имена в списъка на учредителите на славянофилската организация в Москва през 1857 г.² Появата на славянските комитети трябва да се разглежда не само като интелектуално течение, или инициатива на отделни личности. Създаването им е свързано с конкретната международна обстановка и с руските интереси на Балканите и в славянските райони на Австрийската империя.

След Кримската война Русия изпада в международна изолация. Парижкият мир ѝ отнема привилегиите на Балканите, спечелени в предишни войни. Правителството на новия император Александър II налага политика на известна самоизолация, като първостепенни задачи са провеждането на реформи в страната и анулирането на Парижкия мир. Едновременно с това Петербург не желае да се откаже от позициите си на Балканския полуостров. Славянофилското движение се оказва важен инструмент в тази насока. Комитетите са организирани с правителствена намеса и са финансирани от държавата.

Славянофилското движение не е ориентирано само към българските земи. Би могло да се твърди, че те остават в известна степен на втори план, поне в идеологически аспект. Много повече се диску-

тират отношенията славяни – германци. През 60-те години славянските организации обръщат внимание най-вече върху българо-гръцкия църковен спор и позициите на западните държави по него. Дейността на Н. Геров и одеските българи вероятно са съгласувани със славянофилските лидери. В случая се наблюдава съвпадение на интересите на българското църковно движение и славянските комитети.

В края на 1857 г. дейците на формирацията се славянски комитет изпращат писмо до правителството за одобрение на инициативата им, като посочват основните причини за създаването на организацията. Изтъква се необходимостта от противопоставяне на западната пропаганда, която целяла: "...унищожаване влиянието на Русия" и "...да се подрине православието." Посочени са редица организации създадени в Западна Европа и в Османската империя, като Обществото на полската емиграция в Париж, Лазаристкото училище, казак-алаят на Садък паша и др. За противодействие и защита на руските интереси на Балканите, славянофилите предлагат конкретни мерки. Те включват осигуряване на средства за подкрепа на църкви, училища и читалища на южните славяни, предоставяне на значителен брой стипендии за образование на младежи и девойки в Русия, цялостна подкрепа на православието. Върху последното се акцентира най-вече по отношение на българите, предвид спора им с Цариградската патриаршия. В отделен параграф се препоръчва млади българи да получават духовно образование в Москва и да се отпуснат средства за Рилския манастир³.

Цитираното писмо заляга в основата на устава на Московското славянско благотворително общество, официално утвърдено на 26. януари 1858 г. Там също се предвижда помощ на църковното и образователно дело на българи и сърби, специални мерки за защита на православието, осигуряване средства за стипендии, научни връзки с учени от славянските земи и т.н.⁴

По отношение на българските земи славянофилите извеждат на преден план правослазната пропаганда. Славянската идея остава на втори план. Тя е използвана предимно от българските църковни дейци, които успешно я противопоставят на "гърцизма." Това дава идейна основа на църковната борба, което е в известна степен повлияно от публикациите на някои по-крайни руски славянофили, например Хилфердинг. В свои статии той утвърждава разбирането, че "неславя-

ните гърци”, са духовни поробители и угнетяват и унижават “славяните българи.” В Русия отчитат обстоятелството, че славянската идея остава встрани от вниманието на българското общество като цяло. Българите се разграничават от своя поробител с религията си, така че не им е необходимо и национално разграничаване. Друга причина за предимството на православната пропаганда, посочена още в документите при създаването на Московския комитет, е опасението от дейността на католическите и протестантските мисии в Българските земи. В нея се вижда основна заплаха за руските интереси на Балканския полуостров⁵.

Подкрепата на славянските комитети за българското църковно движение е широко коментирана у нас и в чужбина. Позицията на славянофилите е в противоречие с официалното държавно становище. Сред самите славянски дейци също няма единство. Посланикът в Цариград граф. Н. П. Игнатиев се стреми към компромис и подкрепя умереното крило в българското църковно движение. Ръководителят на комитета в Санкт Петербург А. Ф. Хилфердинг поддържа крайна пробългарска позиция. Славянофилската преса играе важна роля за спечелването на симпатиите на руското обществено мнение за българската кауза по църковния въпрос⁶. Значението, което руското правителство отдава на последния личи в разговора на император Александър II и княз А. М. Горчаков с граф Н. П. Игнатиев, новоназначения посланик в Цариград, проведен непосредствено преди заминаването му за турската столица⁷. Руското участие в решаването на църковния спор и успешното противопоставяне на западната пропаганда са основни задачи пред руската дипломация в Османската империя. Граф Н. Игнатиев, един от славянофилските лидери, е принуден да се съобразява с официалната руска позиция. Той разбира същината на спора и съчувства на българските искания, но основно търси компромис между двете страни в спора. Изворите свидетелстват, че през пролетта на 1869 г., той успява да склони патриарха на известни, макар и половинчати отстъпки пред българските искания, например: уточняване на българските епархии, признаване на вътрешно самоуправление, но при условие че патриархът ще утвърждава “българския архиепископ, или първия от митрополитите.” Тази договореност остава без последствия не само поради изострянето на църковната разпра, но и

по причина невявяване на патриаршески пратеници за подновяването на преговорите, предвидено за 18 май 1869 г.⁸ Непосредствено след това А. Н. Муравъов пише писмо да граф Н. П. Игнатиев, в което предлага българският църковен въпрос да бъде решен от вселенски събор с представители на всички източни патриаршии. При невъзможност за свикването му, авторът на писмото препоръчва събор на автокефалните архиепископии, с участие на делегати от румънската и сръбската църква, а също и от българските земи. А. Муравъов предупреждава, че има сведения за това, че българите вече са се обръщали към султана с искане за самостоятелна църква⁹.

Особено активна е дейността на славянските комитети за възпрепятстване и неутрализиране дейността на западната религиозна пропаганда. Руската дипломатия и славянските комитети внимателно следят дейността на Драган Цанков и са обезпокоени от нея. През 1859 г., като пратеник на Московския комитет, за Цариград заминава А. Рачински. Пътуването му е ускорено от писмото на архимандрит Петър – настоятел на руската църква към посолството в Цариград и активен член на славянофилската организация, до ръководството на комитета. Духовникът предупреждава, че българите са повлияни от “съмнителни емисари” и препоръчва да се прекрати подкрепата за тях – политическа и финансова¹⁰. Това крайно мнение не се възприема в Москва и Петербург. А. Рачински трябва да оцени на място ситуацията и да способства за ефективна защита на руските интереси. Прави впечатление, че емисарят познава добре ситуацията в България още преди пътуването. През лятото на 1858 г. той изпраща две писма до попечителя на Московския учебен окръг и виден славянофил А. Н. Бахметиев. В тях се очертават успехите на западната пропаганда на Балканите и се критикува пасивната и неправилна руска позиция. Приведени са определени примери, които потвърждават мнението на А. Рачински. Той акцентира върху случая с пловдивския владика Хрисандр, отстранен от поста след разпра с местното население. Опасността се вижда в правото, дадено на пловдивската българска община да контактува по духовни дела пряко с Високата порта, а не с патриаршията¹¹. Това представлява първи и важен пробив в стремежа на българското църковно движение да поставя проблемите си пред турското правителство, а не пред Вселенската патриаршия. А. Рачински се без-

покои от все по-популярната идея сред българите за църковна уния с Рим. Посочва се статията на Спиридон Палаузов в кн. 2 на “Български книжици”. В нея Сп. Палаузов утвърждава виждането, че една уния не би променила православието и прави аналогии с унията на цар Калоян с папата. Руският пратеник препоръчва финансова помощ за девическото училище в Шумен, училището в Габрово и училището “Кирил и Методий” в Пловдив. За последното са предвидени 6200 сребърни рубли, предадени на Н. Геров при пристигането на Рачински в Пловдив. Специално внимание е отделено на Рилския манастир, характеризан в писмата като “...твърда охрана на православието”. Славяно-филският емисар предвижда при посещението си там да обсъди широк кръг въпроси като: какво е мнението на монасите за унията, за отпечатване на славянски книги, желаят ли да открият семинария към манастира (славянският комитет е готов да я финансира), ще открият ли метох в Русия, какво мислят за събитията в Пловдив, отстраняването на Хрисандр и правото на общината да контактува с Високата порта, пренебрегвайки патриарха и др.¹²

А. Рачински договаря среща между посланика княз А. Б. Лобанов-Ростовски и Др. Цанков. Основният обсъждан въпрос е насоката на сп. “Български книжици”, издавано от Др. Цанков. Тя е определена като вредна в доклад на княз Лобанов до директора на Азиатския департамент Е. П. Ковалевски от 18 април 1859 г. Вината за това се стоварва не само върху Др. Цанков, а и върху първия редактор Д. Мутев – българин от Калофер, руски възпитаник и доктор на Берлинския университет. На срещата с Др. Цанков, посланикът изявява готовност русите да изплатят дълговете му към монасите бенедиктинци, ако Цанков изнесе типографията си от техния манастир. С помощта на цариградската българска община, управлението на “Български книжици” е поверено на Гавриил Кръстевич, което удовлетворява напълно русите. В доклад княз Лобанов го характеризира като “...умерен и внимателен човек”. За поста главен редактор преговори се водят с д-р Иван Богоров. Той предявява претенции за твърде голяма заплата – 1000 франка. Княз Лобанов изявява готовност част от нея да се изплаща от руското посолство¹³. Явно русите са сериозно обезпокоени от дейността на Драган Цанков. Те са склонни да отделят значителна сума за неутрализиране на издателството му, като част от нея трябва да

постъпи от славянските комитети. Средства се отделят и за конкретни действия за провал на униатското движение – пари получават някои духовници, отказали се от унията¹⁴.

Действията на А. Рачински показват тревогата сред руските славянофили от положението в българските земи. Евентуалното обвързване на българите със западните мисии за образование и църковна самостоятелност се разглежда като гибелно за православието, славянството и руските интереси на Балканския полуостров. За противодействие на това се създава специална програма, включваща интензивни контакти с висши държавни служители и координирани действия с руските дипломати в Османската империя.

Славянските комитети оказват съществена подкрепа на българското образователно дело. Помощта върви по две направления – отпускане на средства и учебни пособия за българските училища, и осигуряване на възможност на голям брой млади българи да получат образование в руски учебни заведения. В този процес важна роля играят руските дипломатически представители в българските земи. Те разпределят получените помощи за училища, читалища и църкви. Вицеконсулите извършват подбора на младежи и девойки, които да учат в Русия. Дипломатите поддържали връзка с българските общини, които им препоръчвали кандидатите. След преценка на образованието им до момента и на здравословното им състояние, вицеконсулите определяли кои да заминат за Русия. Известен проблем създава средното образование на младежите. Руското министерство на просвещението признава на няколко български училища статут на реални гимназии, но в България няма училище със статут на класическа гимназия. Това затруднява постъпването на българи в Медицинска академия. Класическо средно образование можело да се получи само в Русия. Изключения не са правени, дори и за племенника на митрополит Панарет Рашев. За получаване на средно образование в Русия, важна стъпка е откриването на пансиона на Тодор Минков в гр. Николаев¹⁵. Увлечения и нереални планове, разбира се съществуват. В голяма степен те са повлияни от крайното течение в славянската идея – панславизмът, мечтаещ за обща славянска империя. В този дух е предложението направено от известният български и славянофилски деец полк. Кишелски, на 5 ноември 1871 г. Той предлага подробен план за култур-

ни контакти между учени от славянските страни, създаване на литературно общество, което да работи за създаване на единен общославянски език. Финансирането на начинанието трябва да се осигурява от създадено за целта акционерно дружество, което да отчислява ежегодно 20 или 25% от печалбата си за целта. В общия славянски език Кишелски вижда първата и много важна стъпка към създаването на обща славянска империя. Тази идея е характерна за периода и се споделя от немалка част от славянските дейци. В следващите години се прави проучване доколко славянските езици са сходни. Докладите на руските консули от българските земи показват, че идеята е безпочвена. В документите се акцентира върху значителните различия между българския и руския език. Постепенно идеята е изоставена, а акционерно дружество така и не се създава¹⁶.

Славянските комитети се интересуват от цялостната икономическа и политическа ситуация в българските земи, получават сведения и за всички емигрантски организации, а не само за свързаните с руската политика “стари.” Анализ на българската емиграция в Румъния прави Т. Минков, човек ползващ се с доверие в славянофилските среди. Мнението му се различава от това на руския посланик в Букурещ – Офенберг. Според Минков руската политика не бива да пренебрегва “младата” партия. Той прави твърде сурова оценка на водачите на Добродетелна дружина: “Панарет – без образование и нравствени качества... Евлоги Георгиев – богат, но не може да бъде народен деятел... Другите са второстепенни лица.”¹⁷ Дори да оспорим крайните и може би пристрастни оценки на Т. Минков, то мнението му е интересно, още повече че идейно той може да бъде причислен именно към “старите.” Скоро след основаването на Московската организация, нейни дейци правят икономически анализ на ситуацията в българските земи. Описани са цените на основни стоки в българските земи, като тютюн, платове, както и търсенето на руски стоки във Влашко, курса на рублата към турските грошове и др. В архива на Московския славянски комитет се откриват и печатни материали на БРЦК, кратка записка с предложение за “...изпращане на оръжие на българите...”, от 2 май 1868 г. Славянофилите явно имат добра информация за действията на революционната емиграция още от края на 60-те години на XIX в. Непосредствено след Априлското въстание полковник Кишелски

изпраща чрез Московския комитет, молба до великия княз Николай Николаевич за предоставяне на оръжие за ново въстание. Той счита, че моментът е удобен за това, тъй като войната на Турция със Сърбия “...отвлече почти всички турски сили...”¹⁸.

Славянските комитети заемат активна позиция след Априлското въстание. Пресата им настоява за въоръжена акция срещу Османската империя за решаване на славянския въпрос на Балканите. Организирано е събиране на помощи за пострадалите български райони. Руските славянофили подкрепят Сърбия във войната ѝ срещу Турция от 1876 г. Набиране на доброволци и натиск спрямо правителството за подкрепа на сърбите са основни приоритети на славянската организация¹⁹.

Успехите на русите във войната от 1877–1878 г. дава надежди на славянофилите за цялостно решаване на славянския въпрос на Балканите. Това вероятно е една от причините за подписване на предварителния Санстефански договор в известния му вид. В началото на 1878 г. обаче, когато победата е сигурна, русите се сблъскват с още един проблем – претенциите на Сърбия, които влизат в остро противоречие с българските интереси и с претенциите на Австро-Унгария. Последното е твърде опасно, предвид предвоенните австро-руски споразумения. Сръбската позиция е представена в писмо на митрополит Михаил до И. С. Аксаков, от 24. януари 1878 г. Архиепископът излага старата руска и сръбска идея за голяма славянска балканска държава на федеративен принцип. Идеята е цяла стара Сърбия и части от Босна да се присъединят към сръбската държава, а Херцеговина и останалата част от Босна, към Черна гора. България трябвало да се оформи като отделна част от федерацията. Външната политика да бъде обща, но съобразена с Русия. Предвидена е обща армия за федерацията, също под руско командване. Всяка област щяла да има свобода във вътрешната си политика. Митрополитът предупреждава за опасността от страна на Австро-Унгария, враждебна към славянството сила. Едновременно с това, той ясно формулира сръбските желания да владеят Адриатическото крайбрежие, Ниш, Пирот, Враня, Куманово и Видин. Част от сръбските претенции действително е удовлетворена²⁰.

Кризата след Съединението и детронацията на княз Александър Батенберг поставя младата държава в твърде сложна ситуация. Реак-

цията на руското правителство на Съединението е като че ли прибързана, прекалено емоционална, неподобаваща на велика сила. Би могло да се потърсят аналогии с обявяването на независимостта през 1908 г. И тогава Санкт Петербург е недоволен, но дипломатията успява да сдържи тона си, и Русия влизайки в ролята на посредник, не допуска разрешаването на кризата без нейно участие. Това не се случва в годините след 1885. Без да е противник на едно обединение между Княжество България и Източна Румелия, Русия предпочита отлагането на проблема. През 80-те години на XIX в. тя реално няма съюзници в Европа. Подновеният през 1881 г. "Съюз на тримата императори" просъществува само една година – през 1882 г. е подписан Тройният съюз. Опитът Русия да бъде компенсирана чрез "Договор за преосигуровка" (1883) не дава реални резултати. Продължават старите противоречия с Англия. Франция все още не се е възстановила от поражението си във войната от 1871 г., и самата тя се нуждае от помощ. През 80-те години на XIX в. Русия все по-активно прониква в Далечния Изток. Може да се твърди, че тя, както и останалите велики сили, всяка преследваща своите интереси, не желаят усложняване ситуацията на Балканския полуостров. Въпреки това реакцията на Петербург е изненадваща. Тя сериозно накърнява руското влияние в България за следващите години и е в ущърб на руското участие при решаването на кризата. Това може да бъде обяснено с фактора личност и произтичащите от него промени в политическата ситуация в Руската империя. След атентата срещу император Александър II от 1. март 1881 г., на престола се качва неговият син Александър III. Като външност, характер и в политически план той представлява отрицание на баща си. Описван от съвременници като "величествен мужик", новият император е популярен сред обикновеното население, най-вече с отказа си да води войни. Още в първите месеци на управлението Александър III ревизира следваната от своя предшественик умерена либерална политика, и възстановява политиката на "здрава ръка." Новият владетел отхвърля идеята на баща си за конституция (готова към датата на смъртта на Александър II – А.А.), отстранява неговите министри и съветници, и се обгражда с крайни консерватори и традиционалисти. В пропагандирането на славянската идея все повече се налага крайната и агресивна форма – панславизма. В своя реч (отпечатана и разпространена – А.А.),

един от лидерите на движението, генерал А. Киреев пряко свързва славянската идея с консервативната казионна идея на граф Уваров. В Русия все по-голяма популярност получава идеята за обща славянска империя със столица Цариград, на федеративен принцип, но под върховенството на Москва, желана от славянофилите за столица вместо твърде европейския Петербург²¹. Всички тези промени се отразяват върху външната политика и върху отношението на руските политици към България. Александър III, определян като слаб политик, превръща своите симпатии и антипатии в държавна политика. Той определя като основни руски врагове княз Александър Батенберг, Стефан Стамболов, и княз Фердинанд. Охлаждането към Александър Батенберг започва още през 1882–83 г. във връзка с руско-австрийския спор за изграждане на жп линии в България. Позицията на княза е изтъквана като подкрепа за Виена. Отмяната на режима на пълномощията не се одобрява от Александър III и също носи негативи на българския княз. Факт е, че в навечерието на Съединението Батенберг дава твърде различни обещания – едни на Д. Ризов и С. Муткуров и противоположни на руския външен министър Н. Гирс. Последното особено дразни Петербург. На 20. август 1885 г. князът уверява Н. Гирс, че няма да се предприема обединителна акция, а оглавява такава в началото на септември 1885 г. Промените в отношението към България през 1885 г. се оказват плод на личността на император Александър III, руското имперско самочувствие, международната ситуация и противоречивата и колеблива политика на княз Александър Батенберг. Промените се изразяват в пряка и груба намеса във вътрешните работи на България от страна на Русия.

Отстраняването на княз Александър от престола е кратковременен успех на русите. Контрапревратът извежда на преден план политици желаещи самостоятелна (в рамките на възможното) политика. При изборите за Велико народно събрание надделяват привържениците на Стефан Стамболов, въпреки пряката руска намеса в подкрепа на “русофилските” партии. Славянофилските комитети рязко променят отношението си към България и в частност към управляващите. Това става в контекста на общата промяна на руската политика на Балканите за известен период от време. Азиатският департамент се стреми към насилствена промяна на политическото статукво у нас.

Въоръжават се антиправителствени чети, славянофилските среди предлагат организиране на военен преврат, въстание и дори е изготвен план за окупация на България. Враждебното отношение на Русия към княз Фердинанд и правителството на Ст. Стамболов насърчава българските им противници. Последните търсят контакти с руски държавници и предлагат различни идеи за промяна на политическото статукво у нас. Славянските комитети са твърде активни при тези контакти²².

В този период най-активна роля играе Санктпетербургският славянски комитет. Важната роля, която играе граф Н. Игнатиев, придава допълнителна тежест на организацията. Още при управлението на регентството, преди скъсването на дипломатическите отношения, до него е изпратено предложение (без подпис – А. А.), в което се моли за намесата на Игнатиев при избора на княз. Авторът моли Русия да предложи на България за княз православен християнин, който щял да бъде добре приет от българите и интересите на народа ще му бъдат по-близки, отколкото на управник католик. Трудно е да се установи авторството на това писмо, но идеята за княз – руски поданик, наистина присъства сред част от българските политици през 1887 г.²³

Самият Игнатиев е в течение на всички предприемани действия. Той преговаря с турското правителство за преминаването на отряда на капитан Набоков през турска територия, при спазване на мерки, осигуряващи тайната на акцията. На нея се разчита особено много в Азиатския департамент. В голяма степен това се дължи на оптимизма на Драган Цанков, който по това време се намира в Цариград, и обрисва ситуацията в България в твърде благоприятна за опозицията светлина. Той твърди, че привържениците на Ст. Стамболов са малобройни, и е убеден в успеха на акцията на Набоков. Др. Цанков изразява надеждите на тези политически противници на Стамболов, които виждат изход от кризата в руска окупация и евентуално ново суспендиране на конституцията. Последното се визира в “молба за оказване на помощ в борбата на българите за независимост”, изпратена до граф Н. Игнатиев през февруари 1888 г. Документът е повреден, но става ясно, че се прави анализ на политическата ситуация и на руско-българските отношения след Съединението. Последното е оценено като “...дело, организирано от жадни за слава и авантюри хора... злонамерени, а не патриоти.” Тази негативна оценка е повлияна от факта,

че актът от 6. септември 1885 г. става без знанието и подкрепата на Русия²⁴.

Намирайки се в емиграция, Драган Цанков е особено активен в политическата си дейност. Той е в течение на руските планове, поддържа връзка със славянските комитети, получава от тях парични средства. В писмо до Н. Гирс, той отчита получените 15 000 франка за въоръжение на отрядите на Набоков и Боянов, и моли за още пари. На 25 май 1891 г. Др. Цанков пише до Александър Кривцов, председател на Одеския славянски комитет. Съобщава, че е пътувал до Ялта, където се е срещнал с Д. Ризов. С него обсъдили пропагандата срещу правителството в България. Двамата считат, че е необходима сума от 5000 рубли за продължаване на антиправителствените действия. Цанков моли А. Кривцов да помогне в намирането на кредитор за получаване на заем под гаранцията на "...Цанков, Груев, Бендерев, Ризов и Людсканов...", като заемът щял да бъде върнат "...след вдворяването на законен ред в България"²⁵.

Друга руска идея за дестабилизация на България е опитът да бъде убеден екзарх Йосиф да използва влиянието си сред българите в ущърб на княз Фердинанд и Ст. Стамболов. Екзархът е характеризиран като: "...единственото лице способно да упражни силна нравствена власт върху българите." Документът е без дата и подпис. Анонимният автор дава кратка преценка за политическата ситуация в България, като особено набляга на "... конфликта между Българския Синод и Кобургския принц." Предлагат се действия за отстраняване на Фердинанд и Ст. Стамболов с помощта на Българската православна църква и лично на Екзарха. Последният се признава за върховен авторитет и духовен водач на българския народ. Препоръчва се да му бъде оказана помощ от страна на императорското правителство, предвид зависимостта на църковния глава от Високата порта. Очертани са евентуалните изгоди за Русия: "При последното условие, (помощта от руска страна за Екзарха – А. А.) в резултат на въздействието на Светейшия Екзарх върху българския народ, ще се окаже, че името на Кобургския принц ще престане да се споменава от духовенството в българските църкви, а това е възможно да принуди принца да напусне България." Предвиждат се и някои пречки пред изпълнението на този замисъл. На първо място са поставени опасенията за спънки от страна на

турското правителство, възможни поради юридическия статут на Екзарха. Авторът изказва опасения за ответни мерки от София. Българските управници биха могли да спрат субсидиите за Екзархията и да преследват духовенството в княжеството. Това щяло да наложи наказаните свещеници да бъдат подпомагани материално. Предвид очертаващите се проблеми анонимният автор предлага: "...крайно необходимо се явява обезпечаването от страна на руското императорско правителство възможност на Екзарха да сключи необходимия за воденето на борбата заем за сметка на българската хазна. По отношение на Високата порта е необходимо да се даде някакво успокоение на Негово Блаженство във вид на особено дружелюбно отношение между Портата и Екзархията". По съдържанието на писмото може да съдим, че се отнася към 1893 г. Вероятно споменатият конфликт между княза и духовенството е във връзка с промяната на чл. 38 от Търновската конституция, разглеждащ вероизповеданието на престолонаследника. Отпадането на изискването той да е православен предизвиква недоволството на Църквата. Последвалите действия (или липсата на такива) дават основание да се твърди, че планът не се прилага, или че Екзархът отказва сътрудничество, целящо политически промени в България²⁶.

Известни са преговорите на майор Коста Паница с чиновници от руското посолство в Букурещ. Основа за подобни контакти става шифрованата телеграма от началника на Азиатския департамент И. Зиновиев до посланика в Букурещ М. Хитрово. В нея изрично е отбелязано, че руското правителството не признава законността на избора на Фердинанд за княз на България, и че всички действия "...насочени към отстраняването му... не могат да се считат за преследвани и наказуеми." На М. Хитрово се препоръчва да оказва съдействие на всички лица, готови да предприемат действия в тази насока. При преговорите ролята на посредник играе поручикът от артилерията Порфирий Колобков. Азиатският департамент позволява неофициални контакти на драгоманина на русенското консулство Якобсон с Колобков. Самият майор Паница не се ползва с добро име в Русия. Той е характеризиран като привърженик на Батенберг и противодействащ на руските интереси²⁷.

Майор К. Паница се среща със секретаря на посолството Виламов в Гюргево. Той декларира, че е готов да работи за отстраняването

на Фердинанд с помощта на армията, и поставя осем искания към руското правителство. Те очевидно са продиктувани от патриотични мотиви. Иска се оръжие и подкрепа за въстание в Македония, руското съгласие за възстановяване на Александър Батенберг на българския престол, амнистия за офицерите потушили русофилските бунтове и др. Отговорът на Азиатския департамент е отрицателен. Руското правителство очевидно не желае възстановяването на Александър Батенберг, и иска пряко руско участие в управлението на България. Идеята за въстание в Македония е осъдена остро. Русите се опасяват от намеса на великите сили и допълнително накърняване на руските интереси. Ясно е също, че от Петербург не се доверяват и на самия майор Паница, въпреки че чрез П. Колобков поддържат връзка с него чак до арестуването му²⁸.

На 11 февруари 1889 г. до граф Н. Игнатиев е подадена анонимна записка, озаглавена “За възможностите и способите за провеждане на държавен преврат в България.” От съдържанието може да се предположи, че авторът е българин, руски възпитаник и вероятно офицер. За подобно предположение говорят чудесното познаване на руски език, тонът на писмото – от името на българите, и знанията за военна и четническа тактика. В документа личи непознаване на ситуацията в България и настроеността на народа, също и прекомерен оптимизъм, характерен за повечето проруски настроени емигранти. Анонимният автор предлага план за насилствена промяна на политическото статукво в България – отстраняване не само на княз Фердинанд и Ст. Стамболов, но и на техните привърженици. Авторът подценява силите и влиянието на правителството. Той им дава следната оценка: “Противниците ни успеха да се засилят в продължение на четири години. Те сега имат на своя страна около 15 000 ученици от горните класове на българското училище, до 10 000 чиновници и сопаджии и 20 000 армия.” Според пишещият обикновеното население симпатизира на Русия, но е обезоръжено и без интелигентни предводители. Предлага се създаване на чети: “...които да служат като ядка за подготовката на общо въстание вътре в България.” Предвижда се създаването на пет такива чети със състав от по 40–50 човека всяка. Три трябва да действат в Стара планина и Средна гора, а две в Родопите. Предвижда се също агитация сред младшите чиновници с цел разлагане на армията

и създаване на агентурна мрежа. В послеписа се отправя молба за запазване на предложението в тайна, и се изказват опасения, че ако чети се формират на турска територия, то Високата порта можела да създаде проблеми²⁹.

Трудно може да се установи доколко руската страна прави нещо за реализирането на този план, но разработването му и изпращането до граф Н. Игнатиев, говори за сериозни намерения. В Азиатския департамент и в славянските комитети са вземали под внимание всички възможности за дестабилизация на правителството на Ст. Стамболов.

През 1890 г. в Сърбия започва формиране на чети от емигранти, поддържащи връзки с Груев и Бендерев, и чрез тях със славянските комитети. Намиращите се в Сърбия Г. Великов, С. Тенев и К. Маджунков подготвят чета, която трябвало да нахлуе в България на 28. март 1890 г., но властите осуетяват акцията. Нова чета се подготвя в началото на май с. г. В нея се включват 273 пеши и 60 конни четници. Целта била да се овладее град Трън и да се разчита на помощ от разбунтували се военни подразделения. Планираната акция не е осъществена поради нова намеса на сръбските власти, но е очевидно провеждането на сериозна подготовка³⁰.

През 1892 г. офицер от щаба на Одеския военен окръг подготвя план за руски десант в България и го изпраща до граф Н. Игнатиев и до Петербургския славянски комитет. Планът е съобразен със сложната политическа обстановка в момента, и допуска евентуална война между Русия и Сърбия, от една страна, срещу Австро-Унгария, България и Османската империя. Предвижда се първите руски действия да бъдат десант на българския бряг. България се разглежда като стратегическа военна позиция и се изтъква важноста ѝ при една военна кампания. Препоръчва се десантът да започне със завземането на Варна и Бургас, като авторът е на мнение, че българската армия трудно ще се реши на съпротива. Сериозни бойни действия се прогнозираат едва в Западна България при среща с "...твърдите привърженици на сегашното правителство..." На бързата окупация на страната се гледа като на залог за пълен успех в евентуален военен конфликт в региона. По-долу е отделно място за възможните бойни действия от страна на Австро-Унгария и България и възможностите на Русия да ги блокира.

Оценяват се възможностите на Сърбия за война на два фронта. Анонимният офицер препоръчва създаване на партизански отряди в тила на българската армия.

От документа прави впечатление, че неизвестният автор познава добре условията на Балканския полуостров. Възможно е той да е бил в България по време на Освободителната война 1877–1878 г. и след това да е служил в българската армия, или да е офицер от разузнаването: “Пребивавайки дълго време в тези страни, зная тамошните местности и хора, аз предлагам и вярвам, че при помощта на някои приятели – българи може да се събере такъв отряд с численост 3 до 5 000, съставен не от новаци, но от хора, привикнали към партизански действия в балканските местности... Колко вредни могат да се окажат за неприятеля действията на партизаните в местностите на Балканския полуостров, могат да кажат сърбите, бягали като зайци по време на Сръбско-българската война пред отрядите доброволци, командвани от покойния майор Паница.” За съставянето на споменатите партизански отряди авторът разчита на черногорци, но най-вече на “македонци”, т.нар. “харамии”, намиращи се в България в Дупнишко и Кюстендилско.

Анонимният офицер пресмята необходимото оръжие и политически условия за формиране на партизанските отряди: “1. а) Руска берданка драгунски или кавалерийски образец до 5 000 бр. с нужното количество патрони; б) няколко скорострелни и 3 оръдия планински, дори и стар образец. 2. Материални средства. 3. Съгласието на сръбското правителство. Ако не съдейства, в краен случай да не пречи на приготвянията на отрядите. 4. Безпрепятствено пристигане в Сърбия на тези лица, които организират отряда.”³¹

Обща оценка на Съединението и на последвалите го събития дава славянофилски деец, подписал статията си “А. С. Б.” Според него “Филипополският преврат” е дело на Англия, стремяща се да отклони руското внимание от Афганистан и Индия. Застъпена е тезата, че Западът цели претопяване на славяните. В статията се прави интересна аналогия между българския и елзас-лотарингския проблем. Авторът счита, че кризата в България няма благоприятно развитие за славянството, не може да има решение по мирен път, и настоява за ускоряване на военната развързка³².

Политиката на славянските комитети по отношение на България през втората половина на XIX в. е коренно различна преди и след Освобождението. До 1878 г. руските славянофили правят много за българската кауза. Нашите църковни дейци получават изключително важна подкрепа в спора с Вселенската патриаршия. Позицията на славянските комитети е различна от тази на Светия Синод на Руската православна църква и на Азиатския департамент, което я прави още по-ценна за българите. Несъмнена е заслугата на славянофилите за развитието на образователното дело в България, и за формирането на българската възрожденска и следосвобожденска интелигенция. Славянските комитети оказват важна подкрепа на някои емигрантски организации, на първо място Одеското българско настоятелство и Добродетелна дружина. Факт е, че и двете организации следват руската политика, но славянофилите се интересуват и търсят контакти и с революционното крило на българската емиграция. Жертвите при потушаването на Априлското въстание и страданията на българите стават известни на руската общественост благодарение най-вече на славянофилската преса. Един от лидерите на славянофилите – граф Н. П. Игнатиев подписва мирния договор в Сан Стефано.

След Освобождението, но най-вече след Съединението, руските славянофили рязко променят политиката си към България. В голяма степен това отразява позициите на руското правителство и лично на император Александър III, към променената политическа ситуация в България, и към действията на правителството на Стефан Стамболов. Русия не се ограничава само с дипломатически инициативи. Известен период от време се разглеждат всякакви варианти за дестабилизация на България и насилствена смяна на правителството. Петербург не желае да приеме загуба на влиянието си в българските земи. Славянофилите са солидарни с тази позиция, но внасят и свое тълкуване, в смисъл че управляващите в България вредят на интересите на славянството. Това става едновременно със засилването на позициите на панславизма, ратуващ за обща славянска империя. На това се дължи активното участие на славянските комитети в плановете за отстраняването на княз Фердинанд и на правителството на Стефан Стамболов. Противоположните действия на руските славянофили спрямо България преди и след 1878 г. се дължат на първоначалното съвпадане, а

след това на голямото разминаване между българските интереси и тези на Русия, поне както ги разбира руското правителство и на първо място император Александър III. Отношенията между двете държави се нормализират през 90-те години на XIX в., но задължително условие за това се оказва идването на власт на нов владетел – император Николай II.

БЕЛЕЖКИ

¹ **Никитин, С. А.** Славянские комитеты в России в 1858–1876 годах. М., 1960.; **Генов, Ц.** Славянските комитети в Русия и българското освободително дело (1858–1878). С., 1986.; **Стоянов, И.** Славянските комитети и българското освободително движение след Априлското въстание. С., 1992.; **Стателова, Е.** Майор Коста Паница. Военноисторически сборник, 1996, кн. 4, 5.; **Тонев, В.** Александър В. Рачински и учебното дело в България след Кримската война. В кн.: В памет на академик Михаил Димитров. С., 1974.; **Цимбаев, Н. И.** Речь И. С. Аксакова о Берлинском конгрессе и закрытие Московского славянского общества. В кн.: Россия и Восточный кризис 70-х годов XIX в. М., 1981, с. 184-193.; **Гилфердинг, А. Ф.** Ответ греку по болгарским делам. СПб, 1860.; **Радев, С.** Строителите на съвременна България. Т. 2, С., 1990.

² **Попов, Н. А.** Краткий отчет о десятилетней деятельности (1858–1868) Славянского благотворительного комитета в Москве. Вып. I, М., 1871, с. 1.

³ Пак там, с. 2–4, 5, 10.

⁴ Устав Московского славянского благотворительного комитета. М., 1877, с. 1–3.

⁵ **Попов, Н. А.** Цит. съч., с. 5.

⁶ **Гилфердинг, А. Ф.** Цит. съч.

⁷ ГАРФ (Государственный архив Российской Федерации), ф. 730 (Н. П. Игнатиев), оп. 1, ед. хр. 528, л. 1–3.

⁸ Пак там, оп. 1, ед. хр. 1004, л. 1, л. 1 о.с.

⁹ Пак там, оп. 1, ед. хр. 1006, л. 1–3 о.с.

¹⁰ **Никитин, С. А.** Цит. съч., с. 121.

¹¹ ГАРФ, ф. 1750 (Московский славянский благотворительный комитет), оп. 1, ед. хр. 72, л. 56-58.

¹² Пак там, с. 56-60.

¹³ По-подробно: **Андреев, А.** Московският славянски благотворителен комитет и западните религиозни мисии в българските земи (1858–1876). Сб. Религия и Църква в България. С., 1999, с. 135–144.

¹⁴ ГАРФ, ф. 730, оп. 1, ед. хр. 1010, л. 1–2.

¹⁵ **Андреев, А.** Пансионът на Т. Минков, връзките му с московските славянофили и българската емиграция. Сб. Българите в Северното Причерноморие. т. VII, . Търново, 2000, с. 311–319. За българити получили образование в Русия по-подробно: **Генчев, Н.** Българска възрожденска интелигенция. С., 1991.

¹⁶ ГАРФ, ф. 1750, оп. 1, ед. хр. 262, л. 1–5.

¹⁷ ГАРФ, ф. 1750, оп. 1, ед. хр. 80, л. 23–24.

¹⁸ ГАРФ, ф. 730, оп. 1, ед. хр. 970.; ед. хр. 971, л. 4.; ф. 1750, оп. 1, ед. хр. 338, л. 1–4.

¹⁹ По-подробно: **Стоянов, И.** Цит. съч.

²⁰ ГАРФ, ф. 1750, оп. 2, ед. хр. 40, л. 1, о.с.

²¹ ГАРФ, ф. 730, оп. 1, ед. хр. 1997, л. 1, о.с.; **Данилевский, Н. Я.** Россия и Европа. М., 2003, с. 383–418.

²² **Андреев, А.** Руски планове за България за периода 1887–1892 г. Епохи, № 3, 1996, с. 53–65.

²³ ГАРФ, ф. 730, оп. 1, ед. хр. 966, л. 1.

²⁴ ГАРФ, ф. 730, оп. 1, ед. хр. 1939, л. 1–2.

²⁵ Пак там, ед. хр. 1954, л. 1–1 о.с.

²⁶ По-подробно: **Андреев, А.** Българският Екзарх и руските планове за дестабилизация на България (1887–1894). В: Юбилеен вестник по случай 120 години от избирането на Ловчанския митрополит Йосиф за Български Екзарх. Изд. Българска патриаршия, община Ловеч, 1997, с. 5.

²⁷ Пак там, ед. хр. 961, л. 1–2.

²⁸ По-подробно: **Стателова, Е.** Цит. съч.

²⁹ ГАРФ, ф. 730, оп. 1, ед. хр. 1946, л. 1–3.

³⁰ Пак там, ед. хр. 1948, л. 1–3.; **Пантев, А.** Емигрантският въпрос в българо-сръбските отношения 1883–1886 г. – Векове, 1973, № 3.

³¹ ГАРФ, ф. 730, оп. 1, ед. хр. 1956, л. 1–4.

³² **А. С. Б.** Историко-политическите заметки по вопросам Болгарскому и Альзас-Лотарингскому. Варшава, 1887.

